

МОРАЛЬНИЙ ВИМІР ПОЧУТТЯ ПРОВИНИ: ЦІННОСТІ ОСОБИСТОСТІ ТА МАНІПУЛЯТИВНИЙ ВПЛИВ

Пасічник Леся

Волинський національний університет імені Лесі Українки,
м. Луцьк, Україна

Pasichnyk.Lesia@vnu.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6801-9478>

Мета статті полягає у теоретичному дослідженні підходів до вивчення морального виміру почуття провини через взаємозв'язок між цінностями особистості, моральним аспектом переживання почуття провини та маніпулятивним впливом.

Методи дослідження. Основними методами дослідження виступали теоретичний аналіз літератури із зазначеної проблематики, узагальнення та систематизація наукового матеріалу.

Результати. Цінності особистості формуються в процесі її соціалізації. У різних підходах цінності розділяють на суспільні та особистісні, термінальні та інструментальні тощо. Ієрархія сукупності цінностей особистості складає її ціннісні орієнтації, що є вагомим елементом моральної свідомості особистості. Почуття провини є емоційним механізмом, який безпосередньо пов'язаний із системою цінностей та активізується при їх порушенні чи ігноруванні у поведінці. Через апеляцію до моральних норм і цінностей, почуття провини постає як засіб психологічного тиску, контролю або підкорення.

Висновки. Почуття провини як моральна емоція виконує важливу функцію внутрішнього регулювання поведінки особистості відповідно до засвоєних ціннісних орієнтацій. Здатність особистості переживати провину після порушення етичних орієнтирів, що ґрунтуються на її ціннісній системі, сприяє саморефлексії, відновленню міжособистісних зв'язків і збереженню моральної цілісності. У цьому контексті почуття провини постає як адаптивний механізм моральної саморегуляції, що підтримує узгодженість між цінностями та поведінкою індивіда. Разом з тим, у міжособистісному та соціальному просторі, а також залежно від того, як особистість сприймає себе через призму власної цінності, моральної гідності чи недосконалості, почуття провини може втрачати свою особистісну регулятивну функцію і ставати об'єктом зовнішнього маніпулятивного впливу.

Ключові слова: маніпулятивний вплив, моральна травма, моральна емоція, почуття провини, цинізм, ціннісні орієнтації, цінності.

Lesya Pasichnyk. The Moral Dimension of Guilt: Personal Values and Manipulative Influence.

Purpose. The purpose of this article is to conduct a theoretical study of approaches to examining the moral aspect of guilt through the connection between personal values, the moral aspect of experiencing guilt, and manipulative influence.

Methods. The primary research methods were theoretical analysis of literature on the topic, generalization, and systematization of scientific material.

Results. Personal values are formed in the process of socialization. In different approaches, values are divided into social and individual, terminal and instrumental, etc. The hierarchy of an individual's values comprises their value orientations, which are an important element of their moral consciousness. Guilt is an emotional mechanism that is directly related to the value system and is activated when values are violated or ignored in behavior. By appealing to moral norms and values, guilt emerges as a means of psychological pressure, control, or subjugation.

Conclusions. Guilt as a moral emotion plays an important role in regulating a person's behavior in line with their acquired values. The ability of an individual to experience guilt after violating ethical guidelines based on their value system promotes self-reflection, restoration of interpersonal relationships, and preservation of moral integrity. In this context, guilt emerges as an adaptive mechanism of moral self-regulation that maintains consistency between an individual's values and behavior. At the same time, in the interpersonal and social space, as well as depending on how a person perceives themselves through the prism of their own value, moral dignity, or imperfection, guilt can lose its personal regulatory function and become an object of external manipulative influence.

Keywords: manipulative influence, moral trauma, moral emotion, guilt, cynicism, value orientations, values.

Вступ. Зростання дослідницького інтересу до вивчення морального аспекту почуття провини зумовлено актуальністю суспільного запиту на важливість формування відповідальності та моральної цілісності у особистості в сучасних реальних умовах воєнного стану в Україні. Саме моральна складова робить цю емоцію важливим механізмом саморегуляції та підтримання соціальних норм. Водночас, почуття провини часто виступає як засіб маніпулятивного впливу в контексті міжособистісних та соціальних відносин, а також самосприйняття, як компонента «Я-концепції». Дослідження цього феномену дозволяє глибше зрозуміти межу між автентичним моральним регулюванням та зовнішнім психологічним тиском.

Мета дослідження: здійснити теоретичний аналіз морального виміру почуття провини через взаємозв'язок між цінностями особистості, почуттям провини та маніпулятивним впливом через

апеляції до моральних норм.

Методи та процедура дослідження. Для досягнення поставленої мети застосовано методи теоретичного вивчення наукових джерел (аналіз, порівняння, узагальнення, систематизація, синтез) щодо визначення сутності та взаємозв'язку понять: цінності, ціннісні орієнтації, цинізм, почуття провини, комплекс почуття провини, моральна травма, маніпулятивний вплив, сімейна лояльність.

Результати дослідження та їх обговорення. Цінності особистості відіграють провідну роль у процесах саморегуляції, прийняття рішень та формування моральної ідентичності особистості. Розглядаючи евристичний потенціал смислового поля категорії «цінності», дослідниця І. Бондаревич (2024) виокремлює наступні наукові підходи в дослідженні цього поняття: трансценденталізація, при якому цінності інтерпретуються як прояв ідеального; суб'єктизація, при якому цінності ототожнюються з результатами особистісного досвіду людини; дослідження біо-психосоціального аспекту цінностей, при якому наголошується, що у процесі формування та зміні цінностей враховується фізіологічні та психологічні чинники (Бондаревич, 2024).

На думку І. Бондаревич (2024), саме біо-психосоціальний підхід до визначення цінностей дозволяє ширше розкрити їх багаторівневу та змінну природу, адже фокусується на динамічній, процесуальній природі цінностей, а саме: оцінювання; здобуття цінностей; вибір, як індивідуальна траєкторія життя; творення цінностей; кореляція свідомої і несвідомої сфер в процесі оцінювання тощо. Дослідниця актуалізує поняття «цінності» у значенні «орієнтиру в житті людини» (Бондаревич, 2024: 12).

У контексті біо-психосоціального підходу вивчення феномену «цінності» значне місце займає психодинамічний підхід та застосовується поняття «умовних цінностей», які розглядаються як похідні від психологічних захистів, що виявляються у відступах від реальності та формують очікування суб'єкта на підтвердження ідеалізованого образу «Я» з боку соціального оточення. Процес формування умовних цінностей бере початок ще в дитинстві, коли дитина приймає цінності значущих дорослих з метою отримання любові й позитивного ставлення. При цьому ігноруються власні інтереси, що згодом трансформується в усталену модель поведінки, а

цінності набувають характеру умовності. Психологічні захисти, відповідно, підтримують нездатність до усвідомлення викривлень реальності, створюючи ілюзорне відчуття стабільності «Я» та збереження почуття гідності (Бондаревська & Стасько, 2014).

Цінності особистості формуються на перетині соціального досвіду людини та особистісного ставлення до дійсності, тому їх розглядають водночас як соціальні орієнтири та як індивідуальні смисли, що відображають внутрішній світ особистості. С. Матяж & А. Березянська (2013) в своєму дослідженні розкривають подвійну аспектність поняття «цінність»: суспільність та особистісність. З одного боку, на думку авторів, цінність є властивістю певного суспільного явища чи предмета, які можуть задовольняти потреби, бажання та інтереси людини. Це своєрідні ідеали та еталони для особистості: добро, дружба, любов, справедливість, гідність, свобода, істина, честь тощо. З іншого боку, цінність розглядається як відношення особистості до явищ та предметів реальності. Воно виражається якостями особистості, соціальними установками, ціннісними орієнтаціями (Матяж & Березянська, 2013).

Науковець М. Rokeach (1968, як цитується у Місенг, 2020: 43-44) цінності особистості вважав психологічними детермінантами, які не є пов'язаними з ситуацією (транситуаційними) та є регуляторами соціальної поведінки людини. Автор ділить цінності особистості на два типи: цінності-цілі (термінальні цінності) — кінцеві бажані цілі існування для особистості; цінності-засоби (інструментальні цінності) — способи та методи поведінки людини. Засвоєна (свідомо чи несвідомо) цінність, як зазначає дослідник, стає критерієм: для оцінки себе та порівняння з оточенням; для пояснення власної поведінки або дій інших; для підтримання сформованого ставлення щодо об'єктів та ситуацій або спрямування діяльності для особистісного розвитку (Місенг, 2020).

Не всі цінності сумісні або є взаємно доповнюваними. Реалізація однієї цінності часто вимагає жертвувати іншими. Н. Ying (2025) підкреслює подвійність моральних цінностей, їх амбівалентний характер. На думку автора, реалізація певної моральної цінності в суспільстві не лише розвиває мораль, а одночасно формує й обмежує уявлення про моральне мислення. В результаті з'ясовується, які цінності будуть видимими, сумісними чи маргіналізованими та формується бачення морального розвитку як трансформації з

втратами й виграшами, що вимагає критичної рефлексії (Ying, 2025).

В ході соціалізації особистості формуються її ціннісні орієнтації: сукупність цінностей людини, які складають певну ієрархію та спрямовують її життєдіяльність (Матяж & Березянська, 2013). Когнітивний та емоційний компоненти ціннісних орієнтацій людини забезпечують, як зазначають С. Матяж & А. Березянська (2013), долучення особистості до норм суспільства, її самовизначення, можливість реалізувати свої здібності та гармонізувати внутрішній світ. О. Кононенко, А. Кононенко, К. Крошка, & Є. Бази́ка (2023), вважають, що ціннісні орієнтації є одним з психологічних ресурсів збереження особистістю свого психологічного здоров'я. Життєвий досвід людини є акумулюючим фактором для ціннісних орієнтацій (Кононенко, Кононенко, Крошка, & Бази́ка, 2023; Матяж & Березянська, 2013).

Цілісне розуміння ціннісних орієнтацій особистості можливе за умови їх багаторівневого аналізу, адже вони не є статичними утвореннями, а формуються у взаємодії мотиваційних, когнітивних та поведінкових процесів. Модель цілісного, багатоаспектного аналізу ціннісних орієнтацій особистості за Ю. Шайгородським (2010) складається з: мотиваційно-сміслового аспекту (описує змістовну сторону ціннісних орієнтацій особистості: цінності, життєві плани, властивості особистості тощо); комунікативно-орієнтаційного аспекту (відображає процес пошуку, прийняття, засвоєння, трансформацію, оцінку, корегування, переоцінку цінностей тощо); процесуально-результативного аспекту (показує реальну, динамічну систему взаємодії суб'єкта з навколишнім середовищем та результативність вираження через дії внутрішнього світу особистості). Важливо розуміти, як підкреслює автор, зв'язки та відносини як в середині аспектів зазначеної моделі, так і між ними, оскільки це забезпечує розкриття структури особистості в цілому та психологічні механізми її формування. Структура та ієрархія цінностей особистості взаємопов'язані з процесом та результатом діяльності людини (Шайгородський, 2010).

Ціннісні орієнтації, на думку Ю. Табачука (2011), є важливим елементом та поняттям моральної свідомості особистості, яка функціонує на двох рівнях: емоційно-почуттєвому та раціонально-теоретичному. Автор пропонує визначати моральні цінності як «інтегральне утворення моральної свідомості, яке включає в себе

моральні норми, оцінки, уявлення, поняття, принципи, ідеали, що тісно пов'язані з мотивами і потребами та забезпечує спрямованість свідомості особистості на досягнення вищих моральних цілей, які регулюють поведінку на основі добра і зла» (Табачук, 2011: 503).

Розмірковуючи над суттю понять цінності та ціннісні орієнтації особистості, важливо, на наш погляд, приділити увагу такому феномену як цинічність. Протягом людського життя цінності та ціннісні орієнтації постійно переосмислюються та зазнають змін. Конструктивним перебігом цього процесу, на думку С. Обіщенко (2012), є залучення особистості до загальнолюдських цінностей, самотійне осмислення особистістю внутрішньої сутності різних сторін життя, моделювання власної особистості спрямованої на суспільно значущі справи та вчинки. Розвинуті ціннісні орієнтації можна вважати ознакою зрілості особистості, показником міри її соціальності, адже їй притаманні такі риси, як цілісність, активність життєвої позиції, вірність принципам та ідеалам, здатність до вольових зусиль. Натомість, суперечливість ціннісних орієнтацій є ознакою інфантилізму особистості, непослідовності у поведінці, панування зовнішніх впливів у внутрішній структурі особистості (Обіщенко, 2012).

Деструктивною стороною процесу переосмислення цінностей особистості та створення власних етичних орієнтирів, як зазначає С. Обіщенко (2012), є спрямування на девальвацію принципів та ідеалів, свідоме приниження та спрощення при інтерпретації як власних мотивів та вчинків, так і мотивів та норм поведінки інших людей. На думку автора, в основі причин формування цинічності можуть лежати трансформаційні процеси ґрунтовних змін в суспільстві, кризи, які ведуть до змін у свідомості особистості. Людина в таких умовах позбавлена можливості підтримувати внутрішню рівновагу. Цинізм слугує способом пристосування людини до таких змін (Обіщенко, 2012).

В основі походження цинізму В. Атрошенко (2023) вбачає розлам, який виникає на стику змальованої картини суспільства, яке функціонує у відповідності до соціально прийнятних принципів та норм, з реальністю, в якій панують несправедливість, неправда тощо. Цинізм, як стверджує автор, можна вважати розчаруванням у приписах моралі, суспільних ідеалах, культурних цінностях. З точки зору адаптивної стратегії пристосування, цинізм є критично-

рефлексивним видом світогляду особистості (конструктивна форма цинізму за В. Атрошенко (2023)), для якого характерні: глибокий аналіз (постановка проблеми, розкриття недоліків та суперечностей, аналіз ситуацій, явищ, ідей); посилення свідомості (самоаналіз та рефлексія); альтернативні погляди (пошук нових шляхів, підходів, рішень для покращення ситуації та вирішення проблем); сприяння змінам (ініціація та стимулювання дебатів, пошук інноваційних рішень) (Атрошенко, 2023).

Емпіричне дослідження основних особливостей взаємозв'язку цинізму та механізмів психологічного захисту, яке було проведене В. Атрошенко (2024), показало, що у респондентів з високим рівнем цинізму («повна зневіра в людях, суспільних цінностях, нормах» (Атрошенко, 2024: 6)), для послаблення емоційного навантаження та з метою підтримки внутрішнього психологічного балансу особистості, активізуються такі психологічні механізми захисту, які дозволяють їй уникати взаємодії з реальністю або спростити її сприйняття: заперечення, регресія та компенсація, реактивне утворення та витіснення. Респонденти з низьким рівнем цинізму («повна довіра до суспільних норм і цінностей» (Атрошенко, 2024: 6)) відкриті до соціальних викликів та спроможні інтегрувати внутрішні та зовнішні конфлікти (Атрошенко, 2024).

Моральні цінності — це ґрунт, на якому виникає почуття провини. І саме через них провини може стати або ресурсом для особистісного зростання, або інструментом маніпуляції, якщо ці цінності нав'язані чи не осмислені. Система моральних цінностей визначає не лише моральні орієнтири, а й спрямованість мислення особистості та способи прийняття рішень у складних етичних ситуаціях. В умовах соціального функціонування через апеляцію до «вищих» моральних принципів може реалізовуватися маніпулятивний вплив: приховане нав'ювання норм, очікувань та моделей поведінки під виглядом морального зобов'язання, відповідальності або вірності.

У лангитюдному дослідженні Т. Malti & М. Buchmann (2010) простежено особливості становлення двох моральних емоцій у дітей дошкільного віку: співчуття та почуття провини. Почуття провини є центральним емоційним механізмом інтеріоризації моральних норм, вважають автори дослідження, який поступово інтегрується з іншими моральними почуттями (сором, вдячність тощо) та формує основу внутрішнього морального контролю дитини. Результати дослідження

свідчать, що вже у шестирічному віці діти здатні усвідомлювати власну відповідальність за моральне порушення й переживати емоційне занепокоєння через заподіяну шкоду іншому (Malti & Buchmann, 2010).

Почуття провини є моральним індикатором, який може вести до позитивної трансформації або до деструктивного стану залежно від внутрішньої зрілості особистості. І. Уличний (2020) означає почуття провини як важливу моральну категорію, в психологічній основі якої лежить безпосередня сигналізація (самоусвідомлення) про невідповідність між уявною необхідною поведінкою в певній ситуації (внутрішні психологічні структури) та реальними вчинками, думками тощо (зовнішні поведінкові структури). При розвинених механізмах саморегуляції у особистості, підкреслює автор, почуття провини виступає механізмом контролю та, в результаті, обирається конструктивна стратегія поведінки. В протилежному випадку, почуття провини сприяє поглибленню та загостренню невідповідності між зовнішніми та внутрішніми психологічними структурами, що посилює тривогу та трансформує «почуття провини-стан» в «почуття провини-риса» (Малєєва, 2007; Уличний, 2020).

Важливим аспектом в механізмі переживання почуття провини є факт «адекватності» норми з якою особистість співвідносить свій конкретний вчинок (думку). Внутрішні контролюючі норми відіграють важливу роль у формуванні моральної зрілості особистості, оскільки саме вони, будучи результатом розвитку моральних цінностей, відповідальності та самоконтролю, забезпечують глибоке усвідомлення власної поведінки. Спектр внутрішніх контролюючих норм особистості, за І. Уличним (2020), потребує постійного розвитку, розширення та містить в собі: критерії моральних цінностей (наповнення системи ціннісних орієнтацій, домінуючий тип спрямування особистості, самоставлення, орієнтація на самовдосконалення тощо); критерії відповідальності (локус контролю, осмисленість життя тощо); критерії здатності до самоконтролю (сприйнятливність до критики, стресостійкість, самоконтроль, саморегуляція психічних станів тощо) (Уличний, 2020).

Орієнтація особистості на зовнішні оцінки при переживанні почуття провини може призводити до викривленого морального самосприйняття та емоційної вразливості, оскільки ґрунтується не на

внутрішніх переконаннях, а на страху осуду й втрати соціального прийняття. При орієнтації особистості на зовнішню сторону поведінки, як підкреслює І. Уличний (2020), переживання почуття провини характеризується наступними критеріями: соціальність, при якій особистість несвідомо приймає загальноприйняті моральні цінності (страх втратити повагу інших та самоповагу, допускається ігнорування власних переконань, суспільна вага власного вчинку оцінюється неадекватно); орієнтація на оцінку інших, при якій очікується осуд з боку оточення (страх відчуження, усвідомлення відчуття втрати довіри з боку інших людей, бажання визнати провину); емоційні переживання (докори сумління, вразливість, сором'язливість) та психофізіологічні реакції (підвищення частоти пульсу, затримка дихання, почервоніння) (Уличний, 2020).

За своєю суттю почуття провини є самоусвідомленням заподіяної шкоди. Разом з тим, важливо враховувати різницю між реально завданими збитками та лише відчуттям провини. Стиль виховання дитини, як зазначає О. Чаркіна (2018), при якому відбуваються постійні дорікання, покарання, осуд, нищівна критика, коли дитина звикає почуватися поганою, сприяє формуванню у свідомості дитини стійкого почуття провини. Наслідками такого емоційного стану особистості (інтернальний локус контролю, аутоагресія, віктимність тощо) є формування синдрому набутої безпорадності. Почуття провини постає не лише як реакція на конкретне порушення моральної норми, а як стійкий афективно-мотиваційний стан, що визначає поведінку особистості на підсвідомому рівні. Загалом, на думку О. Чаркіної (2018), комплекс почуття провини є «класичним фрустраційно-деприваційним станом або соціогенним неврозом» (Чаркіна, 2018: 103).

Описуючи симптоми комплексу почуття провини, О. Чаркіна (2018) виділяє такі основні його ознаки:

- у будь-яких життєвих ситуаціях особистість переживає внутрішній стан неблагополуччя;
- частіше за інших такі особистості потрапляють під маніпулятивний вплив;
- необґрунтоване звинувачення інших у своїх негараздах супроводжується проявами гніву, образи, критики та запускає цикл, коли особистість, в наслідок такої поведінки, ще більше відчувається винною;

- прагнення нікому не відмовляти, не конфліктувати, не ображати призводить до неможливості бути чесними та відвертими з оточуючими;
- постійна залежність особистості від думки зовнішнього оточення;
- неспроможність розділити відповідальність з іншими позбавляє права на помилку;
- дотримання до найменших дрібниць загальних неформальних уявлень про правильну поведінку та демонстрацію емоцій в певних ситуаціях у відповідності до статусу, ролі та належності до соціальної групи;
- перебування під постійним тиском особистісного відчуття незадоволення життям.

Подальший аналіз наукової літератури висвітлив підхід до розуміння почуття провини з точки зору двофакторної моделі, яка розмежовує два типи почуття провини: деонтологічне та альтруїстичне (Mancini & Gangemi, 2021). Цей поділ дозволяє ще глибше зрозуміти складну структуру почуття провини як феномену, в якому переплітаються мотивації, емоції, цінності та внутрішні переконання.

Як зазначають F. Mancini & A. Gangemi (2021), альтруїстичне почуття провини виникає у відповідь на порушення внутрішньо прийнятої мети: піклування про благополуччя іншої людини. Його характерною особливістю є орієнтація на «іншого» та емпатичний біль. Це почуття виникає не через порушення зовнішніх норм, а через нездатність реалізувати бажання допомогти, бути поруч, підтримати. Така провина має сильну афективну складову, що тісно пов'язана з емоціями співчуття, сорому та жалю. Її функція полягає у підтримці міжособистісної близькості та турботи (Mancini & Gangemi, 2021).

Натомість, деонтологічне почуття провини дослідники F. Mancini & A. Gangemi (2021) пов'язують з порушенням внутрішньо заснованих моральних норм, незалежно від наявності або відсутності потерпілої сторони. Вказане почуття супроводжує відчуття огиди до себе, сором, а іноді – прагнення до самопокарання. Деонтологічне почуття провини характеризується орієнтацією на авторитетні моральні заборони та виконує функцію внутрішнього контролю в межах етичного порядку (Mancini & Gangemi, 2021).

Як фундаментальна моральна емоція, почуття провини виникає

у відповідь на внутрішньо усвідомлене порушення моральної норми, незалежно від зовнішньої оцінки (Малєєва, 2007). У здоровому психічному функціонуванні почуття провини виконує адаптивну функцію: сигналізує про відхилення від етичного стандарту та спонукає до рефлексії, каяття чи відновлення стосунків. Однак, коли порушення стосуються глибоких базових переконань про добро і зло, або коли ситуація є непереборною, травматичною чи поза контролем особистості, почуття провини перестає бути функціональним. У таких випадках почуття провини трансформується у симптом моральної травми. L. Zasiékina & S. Zasiékin (2020) визначають наступні складові моральної травми: моральні стандарти; моральне судження; моральна аргументація; моральні емоції; моральні наслідки (Малєєва, 2007; Zasiékina & Zasiékin, 2020).

Мораль можна розглядати не лише як індивідуальну етику, зазначають L. Zasiékina & S. Zasiékin (2020), а як глибоко вкорінену соціально-психологічну структуру, яка регулює ідентичність особистості (власна цінність), довіру до інших та сенс життя. Травматична подія негативно впливає на основні переконання та призводить до когнітивних спотворень: «світ має сенс» трансформується в «світ хаотичний і несправедливий»; «інші заслуговують на довіру» трансформується в «інші підозрілі і не заслуговують на довіру»; «я гідний» трансформується в «я ганебний і винний» (Zasiékina, & Zasiékin, 2020).

Якщо травма пов'язана з моральним проступком (дія, бездіяльність, свідок події), коли людина не може примирити травматичні події зі своєю системою моральних переконань, то вона відчуває інтенсивні негативні моральні емоції, зокрема почуття провини. Почуття провини сигналізує про внутрішній конфлікт між діями і переконаннями та лежить в основі моральної травми.

У концепції, запропонованій T. J. VanderWeele, J. S. Wortham, L. B. Carey, B. W. Case, R. G. Cowden, C. Duffee & al. (2025), моральна травма трактується як спектр переживань, що виникають як наслідок досвіду, який підриває або ставить під загрозу базові моральні орієнтири людини: відчуття доброти себе, інших, інституцій чи «вищих сил», а також переконання щодо добра і зла, правильного й неправильного. У межах цього спектра, зазначається авторами, моральний дистрес означає короточасний стан тривоги чи страждання, тоді як моральна травма визначається як стійкий

дистрес, що тривало загрожує моральній цілісності особистості. Якщо ж такі страждання набувають виняткової інтенсивності та призводять до значних порушень життєвого функціонування, то йдеться про розлад моральної травми (VanderWeele, Wortham, Carey, Case, Cowden, Duffee & al., 2025).

Дослідники T. J. VanderWeele, J. S. Wortham, L. B. Carey, B. W. Case, R. G. Cowden, C. Duffee & al. (2025) суттєво розширюють традиційне розуміння моральної травми, виходячи за межі її тлумачення лише як наслідку моральних порушень чи злочинів у військовому середовищі (Litz, Stein, Delaney, Lebowitz, Nash, Silva et al., 2009). Вони підкреслюють, що моральна травма може постати у ситуаціях моральних дилем без очевидного правильного рішення, у контексті залежностей чи релігійних переконань, а також під впливом природних катастроф і трагічних втрат, що руйнують фундаментальні уявлення про добро, порядок і справедливість світу. Таким чином, моральна травма охоплює будь-який досвід, здатний глибоко порушити моральні орієнтири людини та спричинити тривалі психічні страждання (Litz, Stein, Delaney, Lebowitz, Nash, Silva et al., 2009; VanderWeele, Wortham, Carey, Case, Cowden, Duffee & al., 2025).

Почуття провини постає не лише як емоційна реакція на порушення моральної норми, а як складний психічний феномен, що тісно пов'язаний із внутрішньою системою регуляції поведінки особистості. У цьому контексті моральний аспект провини є фактором не зовнішніх приписів, а внутрішньо засвоєних ціннісних установок, які визначають межі дозволеного, прийнятного чи бажаного в індивідуальному досвіді. Саме через структуру моральних уявлень розкривається взаємозв'язок між почуттям провини та ціннісними орієнтаціями, які формують базову систему життєвих виборів особистості. Почуття провини в цьому сенсі виконує не лише функцію етичного сигналу, а й виявляє ієрархію цінностей, що діють як критерії внутрішнього судження.

Поглиблене осмислення механізмів переживання почуття провини потребує аналізу того, які саме цінності індивід вважає провідними, звідки вони походять, якою мірою усвідомлені та як регулюють його поведінку. Почуття провини виступає психологічно вразливим та етично маркованим переживанням та може стати засобом психологічного впливу, особливо, якщо особистість чутлива до моральних очікувань та схильна до самозвинувачення. А. Калита,

О. Клименюк, & Л. Тараненко (2024) пропонують визначати маніпулятивний вплив як «комунікативний вплив на особистість (чи певну групу осіб), що призводить до частково чи повністю неконтрольованого її свідомістю виникнення певних емоційних станів, почуттів, відношень до чогось або дій, які безпосередньо не є наслідком засвоєних нею норм соціальної поведінки» (Калита, Клименюк, & Тараненко, 2024: 16).

Міждисциплінарний аналіз феномену «маніпулятивний вплив», проведений М. Ієнса (2023), розкриває його чотири концептуально сутнісні ознаки: 1) наявність цілеспрямованого наміру, тобто свідомого прагнення вплинути на іншу особу; 2) асиметрію результату, за якою вигоду отримує маніпулятор, тоді як об'єкт впливу зазнає втрат або опиняється у гіршому становищі; 3) непрозорість – прихований або неусвідомлюваний характер впливу, що унеможливорює повну рефлексію з боку суб'єкта; 4) порушення автономії, коли здатність особи до самостійного формування рішень обмежується або нейтралізується. Противагою маніпулятивному впливу є переконання, яке реалізується, як правило, у формі відкритої комунікації, що апелює до раціональних аргументів, доказів та логічної послідовності. Переконання передбачає діалогічність і здатність адресата впливу критично осмислювати отриману інформацію (Ієнса, 2023).

Психологічний захист особистості в умовах маніпулятивного впливу являє собою комплексну, саморегульовану, динамічну систему захисту психіки та є вагомим чинником, який визначає успішність / неуспішність реалізації такого впливу. Негативний, руйнівний вплив з боку навколишнього світу розгортається як на міжособистісному, так і на внутрішньоособистісному рівнях (Заушнікова, Коханець, & Сковира, 2022).

Дослідники М. Заушнікова, А. Коханець, & О. Сковира (2022) описують структуру соціально-психологічного захисту особистості, яка містить підсистеми (фільтр безпеки, фільтр інтересу, фільтр інтимності), що покликані захищати «ядро» особистості (мотиваційну сферу) від небажаних або руйнівних впливів. В основі фільтру безпеки, як зазначають автори, лежить психологічний механізм «ми-вони» («свій-чужий»), який виконує функцію загального, зовнішнього захисту особистості та, в результаті дії якого, формується феномен довіри / недовіри. В основі фільтру інтересу лежить психологічний

механізм «корисності-марності» («цікаво-нецікаво»), який виконує функцію обмеження психологічних контактів, відділення значимої взаємодії від незначущої та, в результаті дії якого, забезпечується захист особистості від надлишкового спілкування, інформаційного перенавантаження тощо. Нарешті, функція фільтру інтимності полягає у відборі серед «безпечних» та «цікавих» тих, кого можна наблизити до особистісного (мотиваційного) ядра. Саме на цьому рівні, на думку науковців, зростає ефективність психологічного впливу (Заушнікова, Коханець, & Сковира, 2022: 57-58).

Вивчаючи вплив апеляцій до почуття провини, що викликають емпатію та є вільними від почуття сорому, на поведінкові наміри особистості, Z. Yan (2023) інтерпретує почуття провини як емоційний механізм, що безпосередньо пов'язаний із системою моральних цінностей і запускається при їх порушенні чи ігноруванні у поведінці. Згідно з теорією когнітивного дисонансу, на думку автора, провинна сигналізує про розрив між проголошеними переконаннями та реальними діями, актуалізуючи потребу у відновленні внутрішньої узгодженості. У цьому сенсі апеляції до провини можуть бути ефективним інструментом маніпулятивного впливу, адже вони активують індивідуальні норми відповідальності й стимулюють конструктивні зміни поведінки. Очікувана провинна є превентивним механізмом, який активує цінності ще до порушення норми. Водночас, як показує теорія психологічного реактансу, на яку спирається Z. Yan (2023), надмірне маніпулятивне використання почуття провини здатне сприйматися як загроза свободі, що породжує захисний опір і знижує готовність особистості до ціннісно узгодженої дії (Yan, 2023).

У дослідженні ефективності апеляцій до провини та надії в умовах цифрової комунікації, а також модераційної ролі соціальних медіа-інфлюенсерів і соціального схвалення у процесі формування просоціальних намірів донорства крові, E. Lee (2023) робить акцент на реактивній провині, що спонукає до компенсаційних дій (донорство крові як спосіб зняти дискомфорт). Спираючись на модель подвійної обробки інформації та на підхід дискретних емоцій, автор розглядає почуття провини як негативний емоційний тригер, що стимулює дію шляхом зниження морального дисонансу, тоді як надія активізує когнітивне опрацювання та віру в позитивні результати. Емпіричне дослідження показало, що апеляції до почуття провини

ефективніше впливають на поведінкові наміри, а надії – на когнітивну залученість, також ефект посилюється завдяки інфлюенсерам та високому рівню соціального схвалення (Lee, 2023).

Маніпулятивний вплив на особистість розглядають не лише як форму свідомого впливу ззовні, а й як внутрішньо закріплені механізми психологічної регуляції, що часто діють через засвоєні ролі, очікування та несвідомі зобов'язання. У цьому контексті особливе значення набуває таке етичне та емоційне явище як сімейна лояльність.

Сімейна лояльність є складним соціально-психологічним утворенням, яке проявляється через вірність, емоційну прив'язаність і готовність індивіда діяти в інтересах родини, навіть всупереч власним потребам чи загальноприйнятим моральним нормам. О. Чаркіна (2018) розглядає сімейну лояльність як потенційно маніпулятивний механізм, що діє в міжособистісних стосунках у родині (горизонтальних, вертикальних). Лояльність, яка має бути проявом довіри та взаємної підтримки, у певних контекстах перетворюється на інструмент психологічного контролю, що впливає на поведінку особистості, обмежуючи її автономію. Маніпулятивний вплив сімейної лояльності проявляється в тому, що сімейна система не допускає критичного переосмислення, вимагаючи безумовної відданості; невиконання очікувань трактується як зрада, що викликає провину або відторгнення; потреби особистості ігноруються на користь «вищого» сімейного блага. Такі установки можуть залишатися для особистості невидимими, діючи через емоційні патерни: тривогу, надвідповідальність, самопожертву (Чаркіна, 2018).

Розглядаючи почуття провини за академічні досягнення у порівнянні з сім'єю, А. Bryant (2023) описує це почуття як специфічний емоційний стан студентів першого покоління або людей із сімей, де вищі освітні чи професійні здобутки є нетиповими. Цей феномен, на думку автора, близький до концепції «провини вцілілого», коли людина виживає або отримує перевагу, тоді як інші зазнають втрат чи страждань. Однак, автором акцент робиться саме на дисбалансі між особистими академічними здобутками та сімейним контекстом. Людина відчуває провину за те, що: залишає свою сім'ю, щоб навчатися в університеті; отримує більше можливостей та привілеїв, ніж її рідні; поступово «віддаляється» від сімейних традицій чи рівня освіти; має успіхи, яких її близькі не мали змоги

досягти (Bryant, 2023).

Висновки та перспективи. Отже, здійснений теоретичний аналіз наукової літератури дозволив розкрити зміст та прояснити моральний вимір почуття провини через тісний взаємозв'язок понять: почуття провини, цінності особистості, маніпулятивний вплив. Цінності особистості та соціальні орієнтири формують основу для моральних оцінок власних дій, намірів та рішень. В процесі зіставлення своїх дій або бездіяльності з власними моральними нормами у людини актуалізується почуття провини. Сила переживання почуття провини в значній мірі залежить від того, наскільки поведінка суперечить цим нормам. Якщо людина не може узгодити травматичні події зі своєю системою моральних переконань, то вона відчуває інтенсивні негативні моральні емоції, які лягають в основу моральної травми. Конструктивна сторона почуття провини є моральним сигналом, що спонукає людину відновити узгодженість між цінностями і поведінкою. При маніпулятивному впливі чи сильному зовнішньому тиску проявляється деструктивний контекст переживання почуття провини, що посилює самозвинувачення та реактанс (опір, уникання).

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у підборі методичного інструментарію для проведення емпіричного дослідження почуття провини в контексті морального виміру.

Література

1. Атрошенко, В. В. (2023). Вплив цинізму на формування критично-рефлексивної форми світогляду. *Epistemological studies in Philosophy, Social and Political Sciences*, 6(1), 14-20. <https://doi.org/10.15421/342302>
2. Атрошенко, В. В. (2024). Рівень цинізму та механізми психологічного захисту: взаємозв'язок і адаптивні стратегії. *Філософія та політологія в контексті сучасної культури*, 16(2), 3-12. <https://doi.org/10.15421/352441>
3. Бондаревич, І. (2024). Евристичний потенціал сучасних значень смислового поля категорії «цінності». (2024). *Psychological Prospects Journal*, 44, 10-22. <https://doi.org/10.29038/2227-1376-2024-44-bon>
4. Бондаревська, Л., & Стасько, О. (2014). Значущі переживання та умовні цінності суб'єкта у контексті психодинамічної теорії цінності особистості. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія «Психологічні науки»*, 45(69), 27-31.
5. Заушнікова, М. Ю., Коханець, А. С., & Сковири, О. П. (2022). Особливості використання механізмів психологічного захисту в умовах маніпулятивного впливу. *Вісник Національного університету оборони України. Питання психології*, 3(67), 56-62. <https://doi.org/10.33099/2617-6858-2022-67-3-56-62>
6. Калита, А. А., Клименюк, О. В., & Тараненко, Л. І. (2024). *Маніпуляція в мовленнєвій комунікації* : монографія. Київ : Тропеа.

7. Кононенко, О.І., Кононенко, А.О., Крошка, К.І., & Бази́ка, Є.Л. (2023). Життєстійкість та ціннісні орієнтації особистості як психологічні ресурси її психологічного здоров'я. *Наукові перспективи*, 9(39), 565-575. [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-9\(39\)-565-575](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-9(39)-565-575)
8. Малєєва, О. (2007). Психологічні особливості схильності особистості до переживання почуття провини. *Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук*. Одеса: Південноукраїнський Державний Педагогічний Університет імені К. Д. Ушинського.
9. Матяж, С.В., & Березянська, А.О. (2013). Класифікація цінностей та ціннісних орієнтацій особистості. *Наукові праці. Соціологія*, 213(225), 27-30.
10. Місенг, Д. (2020). Вплив ціннісних орієнтацій на стиль життя особистості. *Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук*. Київ: Інститут соціальної та політичної психології НАПН України.
11. Обіщенко, С.О. (2012). Цинічність у системі ціннісних орієнтацій. *Вісник НТУУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка*, 1, 110-113. URL: <https://ela.kpi.ua/server/api/core/bitstreams/978fa560-a4cc-445e-9def-eca3e8e82eaf/content>
12. Табачук, Ю.В. (2011). Моральна свідомість особистості: психологічні виміри аналізу. *Збірник наукових праць «Проблеми сучасної психології»*, 13, 497-506.
13. Уличний, І.Л. (2020). Почуття провини та моральний розвиток особистості: психолого-педагогічні аспекти. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*, 1(188), 155-160. <https://doi.org/10.36550/2415-7988-2020-1-188-155-160>
14. Чаркіна, О.А. (2018). Діалог поколінь: комплекс провини і феномен сімейної лояльності у розрізі системно-структурного підходу. *Теорія та практика сучасної психології*, 3, 102-107.
15. Шайгородський, Ю. (2010). Ціннісні орієнтації особистості: формалізована модель цілісного, багатоаспектного аналізу. *Соціальна психологія*, 1(39), 94-106.
16. Bryant, A. (2023). *Examining Family Achievement Guilt Through a Contextual Lens* [Doctoral dissertation, Ohio State University]. OhioLINK Electronic Theses and Dissertations Center. http://rave.ohiolink.edu/etdc/view?acc_num=osu1671187033048861
17. Ienca, M. (2023). On Artificial Intelligence and Manipulation. *Topoi*, 42, 833-842. <https://doi.org/10.1007/s11245-023-09940-3>
18. Lee, E. (2023). *Emotional Appeals and Blood Donation Intentions: Can Social Media Influencers and Social Endorsement Amplify the Effects of Guilt and Hope Appeals?* [Doctoral dissertation, Ohio State University]. OhioLINK Electronic Theses and Dissertations Center. http://rave.ohiolink.edu/etdc/view?acc_num=ohiou1680060016046447
19. Litz, B. T., Stein, N., Delaney, E., Lebowitz, L., Nash, W. P., Silva, C., et al. (2009). Moral injury and moral repair in war veterans: a preliminary model and intervention strategy. *Clinical Psychology Review*, 29(8), 695–706. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2009.07.003>
20. Malti, T., & Buchmann, M. (2010). The Development of Moral Emotions in Early Childhood. *Praxis der kinderpsychologie und kinderpsychiatrie*, 59(7), 545-560.
21. Mancini, F., & Gangemi, A. (2021). Deontological and Altruistic Guilt Feelings: A Dualistic Thesis. *Frontiers in Psychology. Sec. Theoretical and Philosophical Psychology*, 12. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.651937>
22. VanderWeele, T. J., Wortham, J. S., Carey, L. B., Case, B. W., Cowden, R. G., Duffee, C., Jackson-Meyer, K., Lu, F., Mattson, S. A., Padgett, R. N., Peteet, J. R., Rutledge, J., Symons, X., & Koenig, H. G. (2025). Moral trauma, moral distress, moral injury, and moral injury disorder: definitions and assessments. *Frontiers Psychology*, 16, 1422441. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2025.1422441>
23. Yan, Z. (2023). *Rethinking Guilt Appeals in Environmental Messages: Testing the Effects of Empathy-Eliciting and Shame-Free Guilt Appeals on Behavioral Intentions* [Doctoral

dissertation, Florida State University]. Retrieved from https://purl.lib.fsu.edu/diginole/Yan_fsu_0071E_18316

24. Ying, H. (2025). Beyond «moral progress»: A dual-character conception of moral change. *Metaphilosophy*, 56(2), 194-208. <https://doi.org/10.1111/meta.12723>

25. Zasiakina, L., & Zasiakin, S. (2020). Verbal Emotional Disclosure of Moral Injury in Holodomor Survivors. *Psycholinguistics*, 28(1), 41-58. <http://dx.doi.org/10.31470/2309-1797-2020-28-1-41-58>

References

1. Atroshenko, V. V. (2023). Vplyv tsynizmu na formuvannya krytychno-refleksyvnoi formy svitohliadu [The impact of cynicism on the formation of a critically reflective form of worldview]. *Epistemological studies in Philosophy, Social and Political Sciences*, 6(1), 14-20. <https://doi.org/10.15421/342302> [in Ukrainian]

2. Atroshenko, V. V. (2024). Riven tsynizmu ta mekhanizmy psykholohichnoho zakhystu: vzaiemozviazok i adaptivni strategii [Level of cynicism and psychological defense mechanisms: correlation and adaptive strategies]. *Filosofiiia ta politolohiia v konteksti suchasnoi kultury – Philosophy and political science in the context of modern culture*, 16(2), 3-12. <https://doi.org/10.15421/352441> [in Ukrainian]

3. Bondarevych, I. (2024). Evrystychnyi potentsial suchasnykh znachen smyslovoho polia katehorii «tsinnosti» [Heuristic potential of modern meanings of the semantic field of the category «values»]. (2024). *Psychological Prospects Journal*, 44, 10-22. <https://doi.org/10.29038/2227-1376-2024-44-bon> [in Ukrainian]

4. Bondarevska, L., & Stasko, O. (2014). Znachushchi perezhyvannia ta umovni tsinnosti subiekta u konteksti psykhdynamichnoi teorii tsinnosti osobystosti [Significant experiences and conditional values of the subject in the context of psychodynamic theory of personality value]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Seriiia «Psykholohichni nauky» – Scientific journal of the National Pedagogical University named after M. P. Dragomanov. Series «Psychological Sciences»*, 45(69), 27-31. [in Ukrainian]

5. Zaushnikova, M. Iu., Kokhanets, A. S., & Skovyra, O. P. (2022). Osoblyvosti vykorystannia mekhanizmiv psykholohichnoho zakhystu v umovakh manipulyativnoho vplyvu [Peculiarities of using mechanisms of psychological protection in the conditions of manipulative influence]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy. Pytannia psykholohii – Bulletin of National Defense University of Ukraine. Psychological sciences*, 3(67), 56-62. <https://doi.org/10.33099/2617-6858-2022-67-3-56-62> [in Ukrainian]

6. Kalyta, A. A., Klymeniuk, O. V., & Taranenko, L. I. (2024). *Manipuliatsiia v movlennievii komunikatsii [Manipulation in verbal communication]*. Kyiv : Tropea. [in Ukrainian]

7. Kononenko, O. I., Kononenko, A. O., Kroshka, K. I., & Bazyka, Ie. L. (2023). Zhyttiistiikist ta tsinnisni oriiientatsii osobystosti yak psykholohichni resursy yii psykholohichnoho zdorovia [Resilience and value orientations of the individual as psychological resources of his/her psychological health]. *Naukovi perspektyvy – Scientific prospects*, 9(39), 565-575. [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-9\(39\)-565-575](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-9(39)-565-575) [in Ukrainian]

8. Malieieva, O. (2007). Psykholohichni osoblyvosti skhylnosti osobystosti do perezhyvannia pochuttia provyny [Psychological characteristics of a person's tendency to experience feelings of guilt]. *Candidate's thesis*. Odessa: Pivdennoukrainskyi Derzhavnyi Pedahohichnyi Universytet imeni K. D. Ushynskoho [in Ukrainian]

9. Matiazh, S. V., & Berezianska, A. O. (2013). Klasyfikatsiia tsinnostei ta tsinnisnykh oriiientatsii osobystosti [Classification of values and value orientations of the individual]. *Naukovi pratsi. Sotsiologhiia – Scientific works. Sociology*, 213(225), 27-30. [in Ukrainian]

10. Misenh, D. (2020). Vplyv tsinnisnykh oriiientatsii na styl zhyttia osobystosti [The influence of value orientations on an individual's lifestyle]. *Candidate's thesis*. Kyiv: Instytut sotsialnoi ta politychnoi psykholohii NAPN Ukrainy [in Ukrainian]

11. Obishchenko, S. O. (2012). Tsynichnist u systemi tsinnisnykh oriientsatsii [Cynicism in the system of value orientations]. *Visnyk NTUU «KPI». Filosofiia. Psykholohiia. Pedahohika – Bulletin of NTUU «KPI». Philosophy. Psychology. Pedagogy*, 1, 110-113. URL: <https://ela.kpi.ua/server/api/core/bitstreams/978fa560-a4cc-445e-9def-eca3e8e82eaf/content> [in Ukrainian]
12. Tabachuk, Yu. V. (2011). Moralna svidomist osobystosti: psykholohichni vymiry analizu [Moral consciousness of the individual: psychological dimensions of analysis]. *Zbirnyk naukovykh prats «Problemy suchasnoi psykholohii» – Collection of scientific works «Problems of modern psychology»*, 13, 497-506. [in Ukrainian]
13. Ulychnyi, I. L. (2020). Pochuttia provyny ta moralnyi rozvytok osobystosti: psykholoho-pedahohichni aspekty [Guilt and moral development of the individual: psychological and pedagogical aspects]. *Naukovi zapysky. Serii: Pedahohichni nauky – Academic notes. Series: Pedagogical Sciences*, 1(188), 155-160. <https://doi.org/10.36550/2415-7988-2020-1-188-155-160> [in Ukrainian]
14. Charkina, O. A. (2018). Dialoh pokolin: kompleks provyny i fenomen simeinoi loialnosti u rozrizi systemno-strukturnoho pidkhodu [The dialogue of generations: complex of guilt and the phenomenon of family loyalty in the section of the system-structural approach]. *Teoriia ta praktyka suchasnoi psykholohii – Theory and practice of modern psychology*, 3, 102-107. [in Ukrainian]
15. Shaihorodskiy, Iu. (2010). Tsinnisni oriientsatsii osobystosti: formalizovana model tsilisnoho, bahatoaspektnoho analizu [Value orientations of personality: a formalised model of holistic, multifaceted analysis]. *Sotsialna psykholohiia – Social Psychology*, 1(39), 94-106. [in Ukrainian]
16. Bryant, A. (2023). *Examining Family Achievement Guilt Through a Contextual Lens* [Doctoral dissertation, Ohio State University]. OhioLINK Electronic Theses and Dissertations Center. http://rave.ohiolink.edu/etdc/view?acc_num=osu1671187033048861
17. Ienca, M. (2023). On Artificial Intelligence and Manipulation. *Topoi*, 42, 833-842. <https://doi.org/10.1007/s11245-023-09940-3>
18. Lee, E. (2023). *Emotional Appeals and Blood Donation Intentions: Can Social Media Influencers and Social Endorsement Amplify the Effects of Guilt and Hope Appeals?* [Doctoral dissertation, Ohio State University]. OhioLINK Electronic Theses and Dissertations Center. http://rave.ohiolink.edu/etdc/view?acc_num=ohiou1680060016046447
19. Litz, B. T., Stein, N., Delaney, E., Lebowitz, L., Nash, W. P., Silva, C., et al. (2009). Moral injury and moral repair in war veterans: a preliminary model and intervention strategy. *Clinical Psychology Review*, 29(8), 695–706. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2009.07.003>
20. Malti, T., & Buchmann, M. (2010). The Development of Moral Emotions in Early Childhood. *Praxis der kinderpsychologie und kinderpsychiatrie*, 59(7), 545-560.
21. Mancini, F., & Gangemi, A. (2021). Deontological and Altruistic Guilt Feelings: A Dualistic Thesis. *Frontiers in Psychology. Sec. Theoretical and Philosophical Psychology*, 12. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.651937>
22. VanderWeele, T. J., Wortham, J. S., Carey, L. B., Case, B. W., Cowden, R. G., Duffee, C., Jackson-Meyer, K., Lu, F., Mattson, S. A., Padgett, R. N., Peteet, J. R., Rutledge, J., Symons, X., & Koenig, H. G. (2025). Moral trauma, moral distress, moral injury, and moral injury disorder: definitions and assessments. *Frontiers Psychology*, 16, 1422441. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2025.1422441>
23. Yan, Z. (2023). *Rethinking Guilt Appeals in Environmental Messages: Testing the Effects of Empathy-Eliciting and Shame-Free Guilt Appeals on Behavioral Intentions* [Doctoral dissertation, Florida State University]. https://purl.lib.fsu.edu/diginole/Yan_fsu_0071E_18316
24. Ying, H. (2025). Beyond «moral progress»: A dual-character conception of moral change. *Metaphilosophy*, 56(2), 194-208. <https://doi.org/10.1111/meta.12723>
25. Zasiiekina, L., & Zasiiekin, S. (2020). Verbal Emotional Disclosure of Moral Injury in Holodomor Survivors. *Psycholinguistics*, 28(1), 41-58. <http://dx.doi.org/10.31470/2309-1797-2020-28-1-41-58>

Received: 05.11.2025

Accepted: 19.11.2025